

R. Kler Snajder

ŠTA JE TO TREĆI TALAS FEMINIZMA?

Esej o novim pravcima¹

Mnoge kolegice na ženskim studijama kažu mi da ne znaju kako da reaguju kad im u poštansko sanduče na fakultetu stignu primerci magazina *Bitch* ili *BUST*. Znaju da su to primeri nečega što se zove treći talas feminizma, ali nisu baš sigurne šta je to i po čemu se razlikuje od drugog talasa feminizma. Da li mlade žene imaju istinski drugačiju verziju feminizma? Da li imaju drugačije probleme, drugačija rešenja? Ili tako samo govore, jer to spada u pobunu protiv „feminističkih majki”? U svakom slučaju, šta je zapravo treći talas feminizma?

U ovom eseju istražujem široko polje popularne i akademske literature o trećem talasu feminizma, u pokušaju da steknem jasnu predstavu o pokretu koji naizgled može delovati kao zbunjujuća papazjanija ličnih anegdota i individualističkih tvrdnji, u kojoj celina predstavlja manje od zbira svojih delova. Iako feministkinje trećeg talasa nemaju potpuno različit niz problema ili rešenja za davnašnje dileme, ovaj pokret ipak predstavlja, rekla bih, više od puke pobune protiv majki iz drugog talasa. Ono po čemu se treći talas istinski razlikuje od drugog jeste taktički pristup koji nudi izlaz iz nekih ćorsokaka koji su nastali u okvirima feminističke teorije osamdesetih godina dvadesetog veka.

Odnosno, treći talas feminizma povlači tri važna taktička poteza koji odgovaraju na niz teorijskih problema u okviru drugog talasa. Najpre, kao odgovor na propast kategorije „ženâ”, treći talas u prvi plan istura lične narative koji ilustruju interseksionalnu i multiperspektivnu verziju feminizma. Drugo, kao posledica nastupa postmodernizma, treći talas prihvata višeglasje umesto sinteze i akciju umesto teorijskog opravdavanja. Na kraju, kao odgovor na podele uslovljene seksualnim ratovima, treći talas feminizma naglašava inkluzivan i neosuđujući pristup koji ne prihvata tvrdo čuvanje granica feminističke politike. Drugim rečima, treći talas feminizma odbacuje velike narative u korist feminizma koji deluje kao hermeneutika kritike na širokom polju diskurzivnih lokacija, a pokušaje ostvarivanja jedinstva zamenjuje dinamičnom i srdačnom politikom kolicije.

Prevazilaženje generacijskog sukoba

Prvi korak u razumevanju feminizma trećeg talasa podrazumeva evaluaciju *prima facie* tvrdnji njegovih samoproklamovanih zagovornica. U nameri da sačini sveobuhvat-

¹ Želim da zahvalim Džil Lok i anonimnim recenzentima na vrlo korisnim komentarima o ovom članku, kao i Meri Hoksvort, Karen Aleksander, Mirandi Autman Krejmer i Džuli En Solthaus na pomoći i podršci.

ni pregled ovog pokreta, Lesli L. Hejvud objavila je dvotomnu knjigu *Ženski pokret danas: enciklopedija trećeg talasa feminizma* (2006a, 2006b). Prvi tom predstavlja enciklopediju ključnih termina i pojmova po abecednom redu, a drugi sadrži izvode iz primarnih dokumenata. Sasvim opravdano, drugi tom otvara čuveni citat Rebeke Voker, koja je navodno pokrenula taj novi pokret 1992. kad je izjavila: „Ja sam treći talas” (Walker, 2006a: 5). Rebeka Voker, kao i mnoge aktivistkinje u ranoj fazi trećeg talasa, zauzima suprotan stav u odnosu na medijski popularne postfeministkinje (neki bi ih nazvali anti-feministkinjama) kao što su Kejti Rojfi, Kamil Palja i Rene Denfeld, jer su se istakle karikiranjem figura drugog talasa feminizma, koje su potom surovo napadale. Nasuprot tim glasovima, pripadnice trećeg talasa ne odbacuju u potpunosti agendu drugog talasa feminizma (Heywood, 2006a: 139); samo žele da feminističku praksu oslobode onog što vide kao njenu ideološku rigidnost. Rebeka Voker objašnjava:

Mnogima od nas se čini da, ako budemo feministkinje na način na koji smo sagledavale ili razumevale feminizam, to znači da se prilagođavamo takvom identitetu i načinu života u kojem nema mesta za individualnost, kompleksnost ili ne baš savršene lične istorije. Bojimo se da će taj identitet diktirati i ustrojavati naše živote, da će nas odmah dovesti u sukob s nekim, da će nas prinuditi da biramo nefleksibilne i nepromenljive strane, žensku protiv muške, crnačku protiv belaačke, potlačenu protiv tlačiteljske, dobru protiv loše. Uspostavljanje takvog poretka u svetu naročito teško pada generaciji koja je odrasla kao transrodna, biseksualna, međurazna, i koja poznaje i voli ljude koji trpe rasističko, seksističko ili neko drugo zlostavljanje. (Walker, 2006b: 22)

Rebeki Voker bi se moglo zameriti da preteruje, ali ona ipak predstavlja kritičku perspektivu koja se izražava u velikom delu literature trećeg talasa koja sebe tako identifikuje.

U desetak godina nakon te izjave Rebeke Voker, u velikom broju popularnih knjiga objavljeno je postojanje novog talasa feminizma. Tu spadaju: Rebeka Voker (ur.), *Biti stvaran: iznošenje istine i menjanje lica feminizma* (1995); Barbara Findlen (ur.), *Slušaj: glasovi sledeće feminističke generacije* (1995); Lesli Hejvud i Dženifer Drejk (ur.), *Agenda trećeg talasa: biti feministkinja, sprovesti feminizam* (1997); Marsela Karp i Debi Stoler (ur.), *BUST-ov vodič za Novi ženski poredak* (1999); Dženifer Baumgardner i Ejmi Ričards, *Manifesta: mlade žene, feminizam i budućnost* (2000); Dejzi Hernandez i Bušra Reman (ur.), *Kolonizuj ovo! Mlade obojene žene o današnjem feminizmu* (2002); Meri Lisa Džonson (ur.), *Džejn ulepšava: istinite ispovesti o feminističkoj žudnji* (2002); Rori Diker i Alison Pipmajer (ur.), *Hvatanje talasa: prepravljjanje feminizma za dvadeset prvi vek* (2003); Mišel Ti (ur.), *Bez mreže: žensko iskustvo odrastanja u okviru radničke klase* (2003); i Vivijen Labaton i Don Landi Martin (ur.), *Sada ova vatra: mlade aktivistkinje i novi feminizam* (2004). Lesli Hejvud olakšava čitaocu time što donosi navode iz većine ovih, kao i drugih knjiga (osim iz *BUST-ovog vodiča* i *Sada ove vatre*) u drugom tomu.

Ova dva toma zajedno predstavljaju viziju trećeg talasa feminizma koju je teško tematizovati iz nekoliko razloga. Prvo, većina ovih tekstova predstavlja labavo sklopljene

zbirke narativâ u prvom licu, čija je priroda anegdotska i autobiografska. Drugo, mnogi od ovih eseja bave se medijskim ikonama, slikama i diskursima, a ne feminističkom teorijom ili politikom po sebi, zbog čega je teško porediti ih s drugim talasom feminizma. Treće, ove knjige jasno pokazuju to da pripadnice trećeg talasa rado primaju višestrukost identitetâ, prihvataju haotičnost života u protivrečnostima i izbegavaju bilo kakvu objedinjujuću agendu; te osobenosti otežavaju definisanje trećeg talasa feminizma. Zapravo, kad su od nje zatražili da definiše taj novi pokret, Dženifer Baumgardner je rekla:

Insistiranje na definicijama me zaista frustrira, jer se time feminizam sateruje u ugao. Ljudi stalno insistiraju na definisanju bez kraja i konca i na sve usitnjenijim definicijama – naprosto zato što su intelektualno lenji. Feminizam je nešto individualno za svaku feministkinju. (Strauss, 2000)

U celini gledano pak ova popularna literatura sadrži četiri glavne tvrdnje o tome kako se treći talas feminizma razlikuje od drugog talasa feminizma – tvrdnje koje u nekoj meri sadrže istinu, ali pre naglašavaju razlike tog novog pokreta u odnosu na onaj prethodni. Prvo, pripadnice trećeg talasa naglašavaju da, pošto su nova generacija, nužno moraju imati sopstvenu, osobenu verziju feminizma: „Mi smo prva generacija kojoj je feminizam utkan u same živote; prirodno je što su mnoge od nas feministkinje [...]. U ovoj zemlji nedovoljno se čuje glas mladih feministkinja. Tu smo i imamo mnogo šta da kažemo o svojim idejama i nadama i borbama i o našem mestu u okvirima feminizma” (Findlen, 2006: 6–7, 9). Dok se mnoge pripadnice drugog talasa žale na nevidljivost feminizma među mladim ženama, Dženifer Baumgardner i Ejmi Ričards tvrde: „Feminizam je prisutan, njime su ispunjeni naši svakodnevni činovi pravičnosti i samopoštovanja [...]. Za našu generaciju, feminizam je kao fluorid. Skoro da i ne primećujemo da ga imamo – naprosto je u našoj vodi” (Baumgardner & Richards, 2000: 17). Za razliku od generacije njihovih majki, koja je morala da se dokazuje, pripadnice trećeg talasa smatraju da imaju pravo na jednakost i samoostvarenje – „nasleđe feminizma za mene je značilo da na to imam pravo” (Findlen 2006, 6) – iako uviđaju da nepravde i dalje traju.

Pripadnice trećeg talasa žele sopstvenu verziju feminizma koja je okrenuta njihovim drugačijim društvenim kontekstima i posebnom nizu problema s kojima se suočavaju. Na primer, mlade žene se danas suočavaju sa svetom kolonizovanim masovnim medijima i informacionom tehnologijom, a sebe smatraju sofisticiranijim i medijski upućenijim od feministkinja iz generacije svojih majki. Veliki deo literature trećeg talasa naglašava važnost kulturne produkcije i kritike, naročito se usredsređujući na ženske pop-ikone, hip-hop muziku i kulturu lepote, a ne na tradicionalnu politiku po sebi. Magazin *Bitch*, na primer, zalaže se za „kritičko promišljanje svake poruke koju šalju masovni mediji; treba glasno ukazati na to šta je pogrešno, a šta ispravno u onom što vidimo” (Jervis, 2006b: 263). U novoobjavljenoj knjizi *Bitchfest: deset godina kulturne kritike na stranicama magazina Bitch*, urednice tvrde: „Ko god negoduje zato što usredsređivanje na pop-kulturu odvlači pažnju od 'pravih' feminističkih problema i pokazuje nedostatak posvećenosti društvenim promenama, treba da uključi televizor – to je javno merilo stavova

o svemu, od abortusa [...] preko siromaštva [...] do političke moći [...]. Svet pop-kulture je [...] tržnica ideja” (Jervis & Zeisler, 2006: xxi–xxii).

Mada se svaka generacija po definiciji suočava s novim historijskim kontekstom, sama ta činjenica nije dovoljna da se proglasi postojanje novog talasa feminizma. Naša kultura zasićena medijima iziskuje da više pažnje obraćamo na kritiku kulture, ali drugi talas feminizma takođe se bavio kulturnim tradicijama, protestujući zbog izbora za Mis Amerike i osnivajući ženske muzičke festivale, na primer. Štaviše, drugi talas feminizma još postoji i, kako pokazuje jedna skorašnja studija, žensko razumevanje značenja feminizma ima više veze s tim gde je i kad konkretna žena stupila u taj diskurs, nego s godinom njenog rođenja (Aikau, Erickson, & Pierce, 2007). Stoga je korisnije razumeti treći talas feminizma kao jedan poseban pristup, nego da ga koristimo za etiketiranje žena rođenih u određenom periodu ili žena određenog starosnog raspona.

Drugo, pripadnice trećeg talasa tvrde da su manje krute i sklone osudi nego što je bila generacija njihovih majki, koju često predstavljaju kao nastrojenu protiv muškaraca, protiv seksa, protiv ženstvenosti i protiv zabave. Na primer, Naomi Vulf drugi talas feminizma naziva „feminizmom žrtve” i kaže da on „osuđuje seks, čak je antiseksualan” i „licemeran” (Wolf, 2006: 14–15). Ona ističe da drugi talas feminizma hoće da se žene „odreknu 'heteroseksualne privilegije' tako što se neće udavati, a ne tako što će proširiti građanska prava; da se odreknu lepote, umesto da prošire njenu definiciju”. Taj talas „smatra da senzualnost isključuje ozbiljnost” i „boji se da previše zabave predstavlja pretnju za revoluciju” (2006: 15). Iako ta slika očigledno predstavlja popularnu karikaturu drugog talasa feminizma, takođe obezbeđuje i prigodno strašilo u otklonu prema kojem treći talas feminizma može sebe da definiše.

Nasuprot percepciji feminizma svojih majki, pripadnice trećeg talasa smatraju da imaju pravo na interakciju s muškarcima s pozicije jednakosti, na to da nalaze seksualno zadovoljstvo prema sopstvenoj želji (heteroseksualno ili drugačije) i da se aktivno poigravaju ženstvenošću. Devojačka moć, ili devojačka kultura, jeste centralna – mada osporavana – linija unutar trećeg talasa. Njeni zagovornici tvrde: „Naše želje nisu puke zamke koje je postavio patrijarhat. Devojačka moć obuhvata tabuizirane simbole ženske feminine enkulturacije – barbike, šminku, modne magazine, visoke štikle – i kaže da njihovo korišćenje ne predstavlja priznanje da smo prevarene. Korišćenje šminke nije znak našeg povinovanja zakonima tržišta i muškom pogledu; to može biti seksi, kemp, ironično, ili naprosto sebe ukrašavamo, ne prizivajući komplikovane probleme” (Baumgardner & Richards, 2006: 302–303). Želja trećeg talasa za devojačkom moći deluje istovremeno autentično, razigrano i kao deo projekta prisvajanja ove mlade generacije, u okviru kog takođe preuzimaju i na nov način koriste izraze poput „kučka”, „pička” i „drolja”.

Međutim, definišući treći talas feminizma kao zabavan, ženstven i pozitivno nastrojen prema seksu, pripadnice trećeg talasa, nažalost, uleću u mrežu popularne zablude da je drugi talas feminizma bio sumoran, neprivlačan i frigidan. Iako se drugi talas feminizma osamdesetih godina dvadesetog veka zaista podelio oko pitanja pornografije, prostitucije i lezbijskog sadomazohizma – o toj temi više u nastavku – važno je primeti-

ti da su ti seksualni ratovi predstavljali podelu unutar samog drugog talasa feminizma. Drugim rečima, umesto da raskine sa svojim prethodnikom, treći talas feminizma izraza iz jedne važne frakcije u okviru drugog talasa. Ako izjednačavamo drugi talas feminizma u celini sa takozvanim antiseksualnim feministkinjama, a pripadnice trećeg talasa s proseksualnom stranom, to je istorijski revizionizam. Takav prikaz ide u prilog opšteprihvaćenoj karikaturi drugog talasa feminizma kao antiseksualnog pokreta – a to je očigledno preterano uopšteno, netačno i redukcionističko shvatanje, što je jasno svakom iole upućenijem u taj pokret (Kelly, 2005).

Treće, pripadnice trećeg talasa opisuju svoju verziju feminizma kao inkluzivniju i rasno raznolikiju nego što je to bio drugi talas. Zapravo, Lesli Hejvud definiše treći talas feminizma kao „jedan oblik inkluzivnosti” (Heywood, 2006a: xx). Treći talas feminizma „poštuje ne samo razlike između žena po rasi, etničkoj pripadnosti, religiji i ekonomskom stanju, već prihvata i različite identitete unutar iste osobe” (2006a: xx). On takođe „prihvata identitete za koje se ranije možda smatralo da su neuklopivi s feminizmom” (2006a: xx); na primer, sad možete biti duboko religiozna osoba ili ljubiteljka sporta i kulture lepote, a ostati feministkinja. Poput mnogih zbirki tekstova trećeg talasa, u onom tomu Lesli Hejvud koji donosi primarne izvore nalazimo ne samo tekstove ženâ o rasi (Morgan, 2006; Wong, 2006), klasi (Tea, 2006), ili o obe te teme (Rehman & Hernández, 2006), nego i značajan broj tekstova u kojima se govori o iskustvu življenja s višestrukim identitetima – birasnim (Jones, 2006; Tzintzún, 2006; Walker, 2006a), biseksualnim (Walker, 2006c), transrodnim (Wilchins, 2006) ili multikulturalnim (Hurdis, 2006; Weiner-Mahfuz, 2006). Uzimanjem u obzir višestrukih identiteta komplikuje se feministička analiza, ali, kako kažu ove autorke, tako mora biti da bi feminizam progovorio na način koji je relevantan za iskustva današnje omladine.

Iako je pohvalno to što treći talas feminizma diverzitetu daje centralno mesto, pogrešno je smatrati da su drugi talas feminizma sačinjavale samo belkinje iz srednje klase (Thompson, 2002; Kelly, 2005). Zapravo, mnoge feministkinje drugog talasa bi se iznenadile da čuju da pripadnice trećeg talasa prisvajaju tekstove obojenih feministkinja s početka osamdesetih godina dvadesetog veka, proglašavajući ih početkom trećeg talasa (Heywood & Drake, 2006: 29), jer te su spisateljice bile od najveće važnosti za drugi talas feminizma u njegovom istorijskom razvoju. Mada ne poričem važnost knjiga kao što su *Ovaj most koji su moja leđa* (Moraga & Anzaldúa, 1983; vidi takođe Hurdis, 2006: 61; Rehman & Hernández, 2006: 57), ili *Sestra autsajderka* (Lorde, 1984; vidi takođe Weiner-Mahfuz, 2006: 203) za personalni razvoj i političko buđenje mnogih pripadnica trećeg talasa, trećetalasnim prisvajanjem autorki kao što su Glorija Anzaldua, Šeri Moraga i Odri Lord, odriče im se ona važna uloga koju su imale u drugom talasu feminizma; ako ih odstranimo, drugi talas ispada više belački nego što je to bio. Kao što ističe Astrid Henri, taj potez „omogućava mlađim feministkinjama da svoj novi talas predstave kao progresivniji i inkluzivniji od drugog talasa njihovih prethodnica”, što im daje priliku „da se postave nadmoćno u odnosu na feministkinje iz prošlosti, po tome što su navodno sposobne da svoj feminizam prožmu antirasizmom od samog začetka” (Henry, 2006: 126).

Ovo ne znači da drugi talas feminizma, poput svog prethodnika iz prvog talasa, nije često patio od predrasuda beličke srednje klase, ali to važi i za treći talas feminizma. Na primer, *BUST-ov vodič za Novi ženski poredak* pretpostavlja postojanje „naše sopstvene devojačke kulture – onog niza zajedničkih ženskih iskustava u koji spadaju barbik i felacio, seksizam i krađe po radnjama, časopis *Vogue* i vagine” (Karp & Stoller, 1999: xv). Očigledno, uspomene na igranje barbikama i čitanje *Vogue*-a verovatno su bliže belkinjama nego drugima. A šta ćemo s klasnim privilegijama navodne osnivačice trećeg talasa – obrazovala se na Jejlu, ćerka je Alis Voker, a kumica Glorije Stajnem – koja je imala sredstava da osnuje veliku fondaciju kad je imala samo dvadesetak godina (Heywood, 2006a: xvii)? Autorke knjige *Manifesta* – obe su radile kao urednice u časopisu *Ms.* – svoju analizu zasnivaju na razgovorima s prijateljicama, koje sve „žive u Njujorku i uglavnom rade u medijima” (Baumgardner & Richards, 2000: 22). Dakle, solipsizam može dogoditi čak i one s najboljim namerama.

Na kraju, pripadnice trećeg talasa kažu da imaju širu viziju politike od drugog talasa feminizma, da nemaju „partijsku liniju” i da se ne usredsređuju jedino na ženske probleme (Heywood, 2006a: 366–67). Lesli Hejvud tvrdi da treći talas feminizma „nikad nije imao monolitno prepoznatljivu, pojedinačnom problemu okrenutu agendu po kojoj se razlikuje od drugih pokreta koji teže društvenoj pravdi. Zapravo, jedna od stvari koje najviše ističe jeste da su feminizam i rodni aktivizam samo deo mnogo šire agende za ekološku, ekonomsku i društvenu pravdu, a jedan od njegovih glavnih argumenata glasi da je kontraproduktivno izolovati rod kao jedinu varijabilu” (2006a: xx). Čini se da treći talas feminizma uključuje svaki pristup, dok god obraća pažnju na pitanja roda i zalaže se za društvenu pravdu.

Ponovo, spisateljice trećeg talasa ovde prenaplašavaju svoju distinktivnost. Drugi talas feminizma nije se usredsređivao samo na uzak krug ženskih problema. Na primer, krajem šezdesetih i početkom sedamdesetih godina dvadesetog veka, mnoge feministkinje smatrale su rodnu jednakost neraskidivo povezanom s borbom za socijalizam. Takođe, ženski mirovni kamp kod Grinam Komona² istakao je mir kao feministički problem – što je kontroverzan stav koji neki smatraju esencijalističkim. Uistinu, koncept „lično je političko” zapravo skoro svako pitanje čini političkim. Štaviše, uz još (barem) četiri glavne škole mišljenja (liberalna, socijalistička, radikalna i kulturalna), teško se može smatrati da drugi talas feminizma ima samo jednu partijsku liniju. Takvu tvrdnju može uputiti samo neko ko apsolutno ne poznaje istorijski razvoj feminističke teorije.

Pošto pripadnice trećeg talasa često prenaplašavaju svoju distinktivnost, a pokazuju malo znanja o sopstvenoj istoriji, taj pokret su naširoko kritikovale pripadnice drugog talasa. Na primer, u knjizi *To nije sestra moje majke* (2004), Astrid Henri ističe uverljivu tvrdnju da se treći talas feminizma može posmatrati kao pobuna mladih žena protiv svo-

² *Greenham Common* – vojna baza na jugu Engleske. Osamdesetih godina dvadesetog veka, kad je britanska vlada pristala da tamo drži američke nuklearne projekte, velika grupa žena ulogorila se oko baze da bi protestovala zbog toga. Mnoge od tih žena više puta su hapšene, ali su se obično vraćale u svoj logor. Neke su ostale sve dok oružje nije uklonjeno 1991. (*Prim. prev.*)

jih majki i kao njihova želja da imaju sopstveni feminizam, mada njihova politička agenda – kad je imaju – ostaje vrlo slična agendi njihovih majki. Glorija Stajnem komentariše: „Proći će još vremena dok feministkinje ne ostvare uspeh u dovoljnoj meri da se feminizam ne percipira kao divovska majka koja je odgovorna skoro za sve, dok se patrijarhatu iskazuje krajnja zahvalnost za male usluge koje čini [...]. Priznajem da postoje trenuci na tim stranicama [knjige *Biti stvaran* Rebeke Voker] kad se ja – a verovatno i druge čitateljke starije od trideset pet godina – osećam kao pas koji već sedi, a naređuje mu se da sedne” (Steinem, 1995: xix, xxii).

Zaista, feministkinje pripadnice trećeg talasa često iznose argumentaciju protiv žene strašila – to je neprivačna, lišena smisla za humor, antiseksualna karikatura feministkinja drugog talasa koja ovlaš prelazi preko razlika i nijansi koje su postojale unutar tog pokreta (Kelly, 2005). Istovremeno, feministkinje drugog talasa takođe umeju zauzeti preterano odbramben stav i odbacivati perspektive mlađih žena (Evans, 2003: 231).

Razumevanje trećeg talasa

Kako knjiga Stejsi Gilis, Džilijan Havi i Rebeke Manford *Treći talas feminizma* (2007), tako i dvotomna *Enciklopedija* Lesli Hejvud (Heywood, 2006a, 2006b) pokušava da objasni treći talas feminizma nudeći akademsku viziju koja taj pokret smešta u teorijski okvir. Nažalost, format te dve knjige pogoduje nedostatku jasnoće u pogledu prirode ovog pokreta. *Treći talas feminizma* sastoji se od kolekcije labavo povezanih eseja, prvobitno napisanih za jednu konferenciju održanu na tu temu 2002. godine. *Enciklopedija* Lesli Hejvud donosi abecednu listu ključnih pojmova vezanih za ovu temu, bez dovoljno zajedničke analize, zbog čega je teško uočiti njeno sopstveno stanovište.

Ako nije detaljno upoznat s kompletnom primarnom literaturom o trećem talasu feminizma, čitalac će teško uočiti načine na koje Lesli Hejvud uobličava sopstvenu viziju feminizma kroz izbor materijala koji uključuje u ovu čitanku. Na primer, na prvi pogled deluje čudno što Lesli Hejvud isključuje *BUST-ov vodič za Novi ženski poredak* iz svog toma primarnih dokumenata, naročito budući da se *BUST* često navodi kao magazin od ključne važnosti za ovaj pokret, pa ga kao takav čak i sama spominje u uvodu (2006a: xix). Time što ga isključuje, međutim, ona isključuje neke od neposrednije seksualnih, konzumerističkih i frivolnih tekstova o trećem talasu ovog pokreta – tekstove u kojima pojedine autorke detaljno govore o zadovoljstvima „pušenja kurca” (LaRue, 1999: 100), raspravljaju o „misterioznoj erotici mini-ranaca” (Reling, 1999: 64), glorifikuju istoriju krađe šminke po radnjama i njenog bacanja (Goldberg, 1999: 200) ili prepričavaju iskustvo zurenja u sopstvenu vaginu (Guzzo, 1999: 16). Uistinu, Debi Stoler, jedna od urednica *BUST-a*, navodno je izjavila na jednoj konferenciji da je „lakiranje noktiju na nožnim prstima feministički čin jer proširuje predstavu o tome šta je feministkinji dozvoljeno ili kako sme da izgleda”. Navodno je rekla: „Možda bi trebalo da lakiramo nokte u sali za sastanke’ [...] da bismo uvele svoje devojaštvo u muški definisane prostore” (Baumgardner & Richards, 2006: 305).

Odlukom da isključi takav materijal iz svoje zbirke o trećem talasu, Lesli Hejvud gura taj pokret u ozbiljnijem smeru – što smatram pozitivnim korakom. Njena knjiga, kao i knjiga Stejsi Gilis, Džilijan Haui i Rebeke Manford, ima ulogu u upravljanju trećeg talasa feminizma na teorijski koherentniju i produktivniju stranu. Zajedno, te knjige nas upućuju na to da treći talas feminizma treba sagledavati kao odgovor na niz presudno važnih promena u feminističkoj teoriji i politici, što je gore pomenuto, iako sâm pokret ostaje nedovršen. Ostatak ovog eseja nadovezuje se na trud uložen u te dve knjige tako što nastoji da preciznije identifikuje osobene doprinose koje treći talas feminizma daje feminističkoj borbi.

Konkretnije, zastupam argument da, iako se u tekstovima trećeg talasa često vide izvesna ograničenja – mladalačka kratkovidost, nepoznavanje istorije, samodopadnost – u celini treći talas feminizma zaista ima smisla kao nova faza feminističke politike, makar još u začetku. Treći talas feminizma predstavlja taktički odgovor na tri najveća teorijska izazova s kojima se suočio drugi talas feminizma: na rasprave o „kategoriji ženâ” (koje su pokrenule obojene feministkinje), koje su uzdrmale ideju o zajedničkom ženskom iskustvu ili identitetu; na kraj velikih narativa, preko opadanja marksizma i nastupanja poststrukturalizma, dekonstrukcije i postmodernizma u akademskim krugovima; i na seksualne ratove, koji su razbili jedinstven politički stav feminizma prema mnogim važnim feminističkim problemima. Ukratko, treći talas odgovara na rasprave iz osamdesetih godina dvadesetog veka koje su sputale feminističku teoriju i praksu.

Feminizam bez „ženâ”

Treći talas feminizma odgovara na rasprave o „kategoriji ženâ” s kraja osamdesetih i s početka devedesetih godina dvadesetog veka, koje su otpočele kritikom tvrdnje drugog talasa da žene imaju nešto zajedničko kao žene: zajednički rodni identitet i skup iskustava. Pojmovi „žene” i „iskustva” su blisko povezani s drugim talasom i, uz personalnu politiku, čine tri osnovna pojma tog pokreta (Grant, 1993). Ukratko, klasični drugi talas feminizma tvrdi da u patrijarhalnom društvu žene imaju zajednička iskustva, a putem međusobnog deljenja tih iskustava u okviru grupa za podizanje svesti, mogu steći znanje o represiji koju trpe. Kad shvate da su oni problemi koje su smatrale ličnim (na primer, neravnomerna podela kućnih poslova, seksualne prakse okrenute prevashodno muškarcu, porodično nasilje i tako dalje) zapravo sveprisutni, mogu uočiti načine na koje patrijarhalna struktura društva stvara takve probleme, te lično postaje političko.

Pripadnice trećeg talasa feminizma s pravom odbacuju univerzalističku tvrdnju da sve žene dele skup zajedničkih iskustava, ali ne odbacuju pojam iskustva u potpunosti. Žene se i dalje okreću ličnim iskustvima kao izvoru znanja o načinu funkcionisanja sveta, i da bi dovele u pitanje dominantne narative o tome kako bi stvari trebalo da stoje. Uistinu, lična priča sačinjava jedno od primarnih obeležja trećeg talasa feminizma, i taj pokret s vremenom nije prevazišao ovaj žanr – što ilustruju nedavno objavljene knji-

ge *Bitchfest* (Jervis & Zeisler, 2006) i *Ne treba nam još jedan talas: dopisi od sledeće generacije feministkinja* (Berger, 2006).

Fraza „lično je političko” još uvek sačinjava suštinu feminizma, a deljenje ličnih iskustava funkcioniše kao jedan oblik podizanja svesti u okvirima trećeg talasa. Podizanje svesti u drugom talasu, u svom klasičnom obliku, odvijalo se ličnim kontaktom, oči u oči; međutim, da upotrebim tu frazu, mnoge sijalice upalile su se i van takvih skupova (Evans, 2003, 30–31). Mnoge pripadnice drugog talasa napisale su knjige – mada su više težile ambicioznim teorijskim analizama nego pripovedanju iz lične perspektive – i, kao što primećuje Elizabet Keli, tekstovi poput „Mita o vaginalnom orgazmu’ išli su iz ruke u ruku u formi izlizanih foto-kopija” (2005: 235). Iako trećem talasu nedostaje bilo kakva formalizovana struktura, slično grupama za podizanje svesti u okviru drugog talasa, čini se da postoji nada da će, čitajući ili slušajući o životnim iskustvima raznolikih pojedinki, mlade žene steći uvid u sopstvene živote i društvene strukture u kojima žive. Kursevi ženskih i rodni studija predstavljaju dodatna tržišta za literaturu trećeg talasa.

Mnoge priče u okviru trećeg talasa trude se da prikažu raskorake između dominantnih diskursa i stvarnih života žena. Neke pripadnice trećeg talasa, na primer, koriste svoja iskustva odrastanja u rasno mešanim ili multikulturnim porodicama da ilustruju kako u životima ljudi deluju politike rase, klase i roda (Weiner-Mahfuz, 2006). Na primer, Kristina Cincun piše: „Brinu me izlasci s belim osobama, posebno s belim muškarcima [...]. Vidim šta je belac učinio mojoj divnoj majci, Meksikanki smeđe kože. On ju je kolonizovao” (Tzintzún, 2006: 195). Drugi eseji pokazuju kako se njihove autorke ne uklapaju dobro u društvene ili feminističke kategorije – kako su u okvirima dominantnih diskursa neshvaćene, maltretirane, povređene i kako ih to ljuti – što čini očiglednim ljudske cene hegemonističkih narativa, te na taj način podriva njihovu legitimnost (Hardy, 2003; Tanenbaum, 2006).

No, nažalost, kritičke poruke ugrađene u te lične priče često ostaju neizgovorene. Na primer, Mišel Ti je objavila knjigu *Bez mreže* da bi žene mogle da ispričaju svoje priče o tome „kako izgleda kad žene tokom odrastanja primaju poruke dominantne kulture koje kažu da biti žensko znači ponašati se na takav način da ćeš biti pojedena za ručak u svom grubijanskom gradu” (2003: xii). Mnoge priče u toj knjizi na dirljiv način govore o teškoćama odrastanja u siromaštvu, ali to ipak ostaju lične priče, koje čitaocima prepustaju da sami konstruišu kritiku dominantnih ideologija. Isti je slučaj s velikim delom materijala trećeg talasa.

Kad ipak primene analitičkiji pristup, pripadnice trećeg talasa obično obraćaju veliku pažnju na medijske slike žena (Jervis & Zeisler, 2006). Mnoge se žale na to da nisu predstavljene u medijima, jer su njihove teme manjinske, recimo trans (Serano, 2006: 81) ili buč (Savoie, 2006: 96). Međutim, Lisa Džervis i Endi Zajsler, urednice magazina *Bitch*, ističu da zapravo nijedna žena ne nalazi svoj odraz: „Većina nas koje u celuloidu tražimo svoj odraz biće gorko razočarana, bez obzira na naš rod (čak i ako sebe smatramo prilično standardnim muškarcem ili ženom – holivudski arhetipovi ograničeni su u pogledu

mного više stvari nego što je samo podela na momke i devojke)” (2006: 51). Druge uviđaju da se identifikuju na neobičan način: „Nisam sigurna kad ili kako se to tačno dogodilo, ali u nekom trenutku u detinjstvu počela sam da mislim da sam belac zarobljen u telu devojke crnkinje. I to ne bilo kakav belac – gitarista u hevi-metal bendu [...] Ja sam hevi-metalka crnkinja” (Chaney, 2006: 26).

Iako se takve priče mogu čitati naprosto kao lični izveštaji o tegobama odrastanja, ova taktika trećeg talasa implicitno otkriva naprsline između suprotstavljenih narativa o rodu. Nastavljajući se na teorijske uvide Džudit Butler, Rebeka Manford tvrdi da pripadnice trećeg talasa ponekad „koriste performativne strategije koje se manje oslanjaju na nesaglasnost između anatomske pola i rodnog identiteta (kao u slučaju dreg nastupa), a više na napetost između suprotstavljenih diskursa roda u okvirima ženski otelovljenog polnog identiteta – naročito u parovima Bogorodica/kurva i devojka/žena” (Manford, 2007: 271) – uzmimo za primer *Riot grrrl*, Kortni Lav ili *Buffy the Vampire Slayer*. Zauzimajući pozicije ženskih subjekata na inovativne ili protivrečne načine, pripadnice trećeg talasa remete esencijalističke narative o dominantnim muškarcima i pasivnim ženama i uobličavaju nove identitete u međuprostorima konkurentnih narativa. Postoji više od jednog načina da se bude žena.

Kontinuirani naglasak na ličnim iskustvima u trećem talasu ilustruje koliko su pogrešne tvrdnje drugog talasa da žene imaju zajednički identitet na osnovu zajedničkih iskustava. Iako se neke feminističke teoretičarke pitaju kako feminizam može nastaviti dalje bez kategorije ženâ, čini se da pristup trećeg talasa napušta ideju o stvaranju društvenog pokreta kao cilju feminizma, čime se umanjuje potreba za zajedničkim identitetom na osnovu kojeg žene mogu da deluju zajedno. Međutim, to ne znači napuštanje svake politike. Pripadnice trećeg talasa teže anarhističkom pristupu politici – zahtevaju trenutnu, direktnu akciju ili razumevanje individualnih činova kao političkih činova u sebi i po sebi (Berger, 2006). Na primer, jedna autorka piše: „U godini koja je usledila posle 11. septembra, zaključila sam da moj aktivizam spada u onu vrstu kakvim se obojene žene bave svakodnevno. Sve što sam činila da ostanem živa – od zadržavanja zaposlenja, preko lakiranja noktiju na nogama, izgradnje i korišćenja svog oltara, do kovanja velikih lonaca karija od batata s najboljim drugaricama, pre nego što ćemo (ironično) odgledati *Opsadno stanje* – odlučila sam da se to računa u feminizam” (Piepzna-Samarasinha, 2006: 172). U pogledu potrebe za kolektivnim delovanjem, politiku trećeg talasa feminizma treba razumeti kao koalicionu, a ne kao jedinstvenu (Stone, 2007: 22).

Feminizam bez temelja

Propast kategorije ženâ u drugom talasu feminizma korespondirao je sa širim trendom u intelektualnom životu, trendom udaljavanja od velikih narativa modernosti i stupanja u bestemeljni svet postmodernosti. Stejsi Gilis, Džilijan Haui i Rebeka Manford prikazuju treći talas feminizma kao postmodernu verziju feminizma. Njihova knjiga *Treći talas feminizma* (2007) sadrži mnoge eseje koji tumače treći talas feminizma kao anti-

esencijalistički (Heywood & Drake, 2007; Stone, 2007), postmoderan (Heywood & Drake, 2007; Howie & Tauchert, 2007; Stryker, 2007), poststrukturalistički orijentisan (Pender, 2007), konstruisan kroz „hibridnost i protivrečnost” (Sanders, 2007: 7), ili kao odgovor na „osećaj loma i fragmentacije u projektu feminizma”, što ilustruju rasprave o „kategoriji 'žene'” (Moore, 2007: 126). Postmoderna perspektiva te knjige, međutim, više predstavlja viziju autorki o tome šta bi trebalo da bude treći talas feminizma, ili šta bi mogao da bude, a ne opis onoga što zaista jeste u popularnoj literaturi u ovom trenutku.

Lesli Hejvud se slaže sa Stejsi Gilis, Džilijan Hau i Rebekom Manford u tome da je treći talas feminizma postmoderno orijentisan: „Naglašavajući destabilizovanje ustaljenih definicija roda i odbacivanje unitarnih pojmova 'žene' i 'feminizma', treći talas feminizma očigledno je formiran pod uticajem postmoderne teorije, kao i drugi antifundacionalistički diskursi poput *postkolonijalizma* i *poststrukturalizma* [...]. Ideje trećeg talasa feminizma o *identitetu* prihvataju pojmove protivrečnosti, višestrukosti i višeznačnosti, oslanjajući se na postmoderno teoriji svojstvenu kritiku ideja o jedinstvenom sopstvu i vezujući se za fluidnu prirodu roda i seksualnog identiteta” (Heywood, 2006a: 257–58). Time što ne pretpostavljaju postojanje jedinstvene kategorije ženâ, većina pripadnica trećeg talasa zauzima antiesencijalistički stav (2006a: 144), odbacujući „pretpostavku da sve pripadnice određene rase, klase, roda ili seksualne orijentacije imaju zajedničke karakteristike” (2006a: 122). Iako Lesli Hejvud aludira na paradoks da feministkinje treba da ističu zahteve u ime ženâ, premda upravo odbacuju jedinstvenu kategoriju ženâ – kad u prolazu pominje to da su „mnoge feministkinje voljne da preuzmu intelektualni rizik esencijalizma da bi kritikovale društvene i ekonomske nejednakosti koje idu po linijama roda” (2006a: 123) – ona zapravo teorijski ne rešava taj problem, a malo koji primarni ili sekundarni izvor ga uopšte i pominje.

Treći talas feminizma očigledno reaguje na uslove postmodernosti, ali bi ipak bilo preterano da karakterišemo ovaj pokret kao postmoderan. Naime, dok knjiga Stejsi Gilis, Džilijan Hau i Rebeke Manford prikazuje treći talas feminizma kao niz odgovora na teorijski svet koji se opisuje kao postmoderan, mnogi primarni izvori zadržavaju nekritički pogled na iskustvo, u značajnoj meri se oslanjaju na politiku identiteta i kao da artikulišu u osnovi modernu liberalnu poziciju koja je individualistička, zasnovana na volji subjekta i ekspresivna. Stoga bi bilo tačnije opisati treći talas feminizma kao taktički odgovor na uslove postmodernosti, umesto da ga prikazujemo kao novu, postmodernističku fazu feminističke teorije. Drugačije rečeno, treći talas feminizma nije nedvosmisleno postmoderan po svom teorijskom pristupu, ali on reaguje na postmoderni, postmarksistički svet u kojem su svi temelji i veliki narativi dovedeni u pitanje.

Odgovarajući na postmodernost, treći talas feminizma trudi se da prihvati širi opseg identitetskih pozicija od drugog talasa – bar u teoriji. Na primer, Lesli Hejvud tvrdi: „Pošto svojim načinom razmišljanja treći talas feminizma izričito dovodi u pitanje rodno dvojstvo muško/žensko i generalno ima neesencijalistički pristup razmišljanju o rodu, transrodnost se potpunije uklapa u način na koji treći talas razume rod i seksualnost nego što je to bio slučaj u drugom talasu” (2006a: 326; vidi takođe: Stryker, 2007: 64). Šta-

više, „mnoge pripadnice trećeg talasa povezuju buč lezbijsko izražavanje s transrodnim identitetima i smatraju da su rodne varijacije ponekad vezane za seksualnost, ali da rod i seksualnost ne zavise jedno od drugog” (Heywood, 2006a: 48). Ovaj argument ima smisla, i on dozvoljava Leslie Hejvud da transrodne i buč osobe upiše u svoju viziju trećeg talasa feminizma, ali to nije sasvim ostvareno, čak ni u njenim radovima. Leslie Hejvud uključuje u svoju kolekciju od šezdeset pet primarnih izvora samo dva teksta napisana iz transrodne perspektive (Ruttenberg, 2006; Wilchins, 2006), a nijedan iz buč ili fem perspektive. Generalno, vrlo mali broj eseja u literaturi koja smatra da pripada trećem talasu dolazi iz buč, fem ili trans perspektive.

Ipak, kad se posmatra kao odgovor na postmodernizam, treći talas uistinu nudi inkluzivniju i prilagodljiviju verziju feminizma s alternativnim, kritičkim načinom sagledavanja sveta. Noel Makafi i ja nazvale smo feminističku teoriju „jednom vrstom 'hermeneutike sumnje', [koja] u velikoj meri dejstvuje kao kritika postojećih teorija i praksi” (McAfee & Snyder, 2007: vii). Mada pristup feminizmu osoben za treći talas možda nije u stanju da generiše jedinstvenu viziju ili da nadahne masovni pokret, on ipak produžava tradiciju feminizma kao kritike, kao kritičkog sočiva koje bi trebalo upraviti prema svim postojećim diskursima, institucijama i kulturnim praksama.

Pošto reaguje na isfragmentisan postmoderni svet koji je prevazišao velike narative poput marksizma i radikalnog feminizma, treći talas feminizma ne pokušava da predstavi jedinstvenu viziju s kojom se može složiti svaka žena. Stoga, pripadnice trećeg talasa ne osećaju potrebu da troše mnogo vremena na konstruisanje ambicioznih teorijskih analiza ili na opravdavanje osnova svoga delovanja; one to naprosto rade. Druge im se mogu pridružiti, ili neka rade nešto svoje.

Feminizam bez isključivanja

Odbacujući jedinstvenu kategoriju ženâ i prihvatajući anarhistički imperativ direktnog delovanja, treći talas feminizma nužno prihvata i filozofiju neosuđivanja. S te pozicije, treći talas direktno reaguje na zloglasne seksualne ratove, na razornu podelu koja je međusobno zavadila feministkinje; pošto veoma naglašava prisvajanje seksualnosti, treći talas feminizma se jasno identifikuje sa proseksualnom stranom te podele. Leslie Hejvud objašnjava: „Naziv proseksualni feminizam obično se odnosi na segment ženskog pokreta koji brani pornografiju, seksualni rad, sadomazohizam i buč/fem uloge, ali on takođe izbavlja heteroseksualnost, odnose, brak i seksualne igračke od separatističkog feminističkog odbacivanja” (Heywood, 2006a: 260). Leslie Hejvud kaže: „Feministička pornografija za generaciju [trećeg talasa] stoji pod jakim uticajem marginalizovanih ili nenormativnih seksualnosti – uključujući gej i lezbijske aktivistkinje, transrodne, buč i aktivistkinje seksualnog rada – i posvećena je umanjivanju stigme koja okružuje seksualno zadovoljstvo u feminizmu i kulturi SAD. Seksualna edukatorka i feministička pornografinja Kerol Kvin kaže: 'Ako ne ispoštujemo celokupan spektar konsenzualne erotske žudnje, niko od nas neće biti istinski slobodan da ispunjava svoju žudnju.'

U tom smislu, stav trećeg talasa o feminističkoj pornografiji, koji se sad uobličava, nastavlja se na seksualno pozitivni feminizam iz osamdesetih godina dvadesetog veka” (2006a: 248). Literatura trećeg talasa sadrži mnoge priče u kojima se hvali seksualni rad, u kojima se zalaže za seksualnu samosvest i uživa u korišćenju vulgarnog seksualnog jezika. Time što uključuju raznolike stavove o seksualnosti i ne osuđuju nijedan od njih, feministkinje trećeg talasa nadaju se da će izbeći sukobe i podele.

Iako pripadnice trećeg talasa tvrde da su proseksualno opredeljene, ipak, centralni problem koji čini suštinu seksualnih ratova – kako ostvariti rodnu jednakost kad žene uživaju u sopstvenom postvarivanju (pornografija), prisvajaju za sebe pravo da zarađuju opslužujući muške seksualne potrebe (prostitucija) i erotizuju odnose zasnovane na nejednakosti (sodomazohizam) – nije rešen; kao da je naprosto nestao s vidika. Često se čini da treći talas feminizma zauzima stanovište da je najvažnija sloboda izbora, a malo se osvrće na to kako su konstruisane izabrane žudnje i slabo uviđa da nagomilavanje individualnih izbora može ostaviti negativne posledice na rodne odnose u široj perspektivi (Wood, 2006). Na primer, Marsela Karp i Debi Stoler, urednice *BUST*-a, hvale učenu feministkinju Džem Breslauer zato što je u *Playboy*-u izjavila: „Plastična operacija dojki uliva snagu [...]. Znam da zvanična partijska linija o uvećanju dojki kaže da su žene koje imaju tu operaciju žrtve represije patrijarhalne kulture [...]. [Međutim,] suština feminizma je ostvarivanje kontrole nad sopstvenim životom i telom” (Karp & Stoller, 1999: 3). Marsela Karp i Debi Stoler same objašnjavaju: „Ako žena hoće veće grudi, njeno je pravo i kao feministkinje i kao osobe da to izabere”, i tačka (1999: 3) – to je stav koji legitimizuje potencijalno sve što žena odluči da uradi kao feministkinja.

No, ne prihvata čitav treći talas feminizma pristup *BUST*-a. Zapravo, rasprave o negativnom uticaju industrije lepote na predstavu žene o samoj sebi suštinski su važne za treći talas (Heywood, 2006a: 44), ali ipak, načelo izbora, koje nije postmoderni koncept, na kraju obično nadvlada sve ostalo. Endi Zajsler, koja posebno kritikuje industriju oblikovanja tela, naglašava značaj konteksta u vrednovanju izbora pojedinačne žene; ona insistira na tome da grudni implantati mogu biti feministički pod odgovarajućim okolnostima: „Teško je osuditi ženu kojoj nesigurnost zbog malih grudi zatruje čitav život; za nju to jeste feminističko pitanje” (Zeisler, 2006: 260), jer, navodno, svaki izbor kojim žena ispunjava neku potrebu ili žudnju jeste feministički. Čak i ako imate feminističku analizu ideala lepote, tvrdi ona, „to neće pomoći nekoj ženi čiji je svakodnevni život već pretrpeo štetu od tog koda i koja samo želi da ugradi implante i nastavi dalje da živi” (2006: 260).

Međutim, iako su feministkinje trećeg talasa manje sklone osudi nego neke njihove prethodnice, čini se da nisu ništa bolje opremljene od pripadnica drugog talasa da daju odgovore na suštinska pitanja o zadovoljstvu i opasnosti, koja su pokrenuta tokom seksualnih ratova. Moguće je čak da mnoge žene misle da je seksizam seksi, ali šta to znači za feministički san o rodnoj jednakosti? Na primer, Džoan Morgan priznaje da su joj privlačni ukrasi patrijarhata, viteški rituali, ushićenje postvarivanja, i da joj je muška dominacija seksi: „Iskreno govoreći, nikad mi gaćice nisu ovlažile od muškaraca s previše 'feminističke' senzibilitnosti. [...] I kako to da niko nikad ne priznaje da jedan od razloga

što žene vole hip-hop – iako je toliko seksističan – jeste to što nam od tolikog neprikrivenog testosterona bradavice otvrdnu?” (Morgan, 2006: 11). Ako je seksualnost društveno konstruisana, onda je razumljivo što žene žude za muškom dominacijom, ali šta to znači za feminizam? Naravno, žene se mogu zalagati za jednakost pred zakonom, a i dalje žudeti za nejednakošću u intimnim vezama, ali da li je moguće da bi nejednakost kod kuće mogla da podrije jednakost u javnoj sferi? Da li je lično još uvek političko? Morgan nema odgovor na pitanje nalaženja ravnoteže između uživanja i opasnosti – ali, valja reći u njenu odbranu, nema ga ni neko drugi.

U jednom od malobrojnih tekstova u *Trećem talasu feminizma* koji se bavi takvim nezgodnim problemima, Melani Voters ispituje „to što treći talas nedvosmisleno odobrava pornografiju i dokazano podržava seksualno ispovedanje” (Waters, 2007: 251). Ona kritikuje tvrdnju Dženifer Baumgardner i Ejmi Ričards da to što magazin *BUST* koristi soft-pornografske slike ne predstavlja problem za feminizam, jer time pornografiju „demistifikuje, prisvaja za žene i proglašava za temu rasprave” (2007: 258). Melani Voters ističe da zapravo nema diskusije o negativnim efektima pornografije na stranicama *BUST*-a; o tome se ne diskutuje. Stoga, „to što ovaj magazin koristi softkor, 'simpatične' slike, govori nam upravo suprotno; [...] naime, da je propornografski i proseksualni stav usvojen kao podrazumevana pozicija trećeg talasa feminizma” (2007: 258). Mada takav pristup čini treći talas feminizma popularnijim kod mlađe publike – „kojoj je naturen mit da su feministkinje [...] debele, dosadne lezbijke koje mrze muškarce” (2007: 258) – on ne pogoduje kritičkom mišljenju: „Iako ovaj feminizam jeste inkluzivan i nesklon osuđivanju, on ipak promoviše etiku prihvatanja koja ne pogoduje razvoju politizovane feminističke debate” (2007: 259). Pošto je politizovana debata o seksualnosti jednom već nanela štetu feminističkom pokretu, treći talas feminizma u potpunosti usvaja neosuđivanje i slobodu izbora, ponekad u toliko velikoj meri da to otupljuje njegovu kritičku oštricu (2007: 259).

Rešenje koje Melani Voters nudi za dilemu uživanje/opasnost oslanja se na rad Džudit Batler i drugih koji „širenje pornografske mašte” (2007: 256) vide kao rešenje za ključni problem: taj što pornografija konstruiše krutu i hijerarhijsku viziju muške dominacije i zadovoljavanja, kao i ženskog potčinjavanja i postvarivanja koje ponižava žene i vodi ih u nepovoljan položaj, i ojačava patrijarhalne odnose u celom društvu. Kada se ta tradicionalna vizija rodnih odnosa izmesti iz središta bujanjem alternativnih pornografskih subjektivnosti, više neće biti preovlađujuća; svešće se na samo jedan tip odnosa među mnogim drugim. Pristupi trećeg talasa feminizma koji se oslanjaju na postmoderna razumevanja diskursa dozvoljavaju to novo rešenje, ali nažalost, tvrdi Melani Voters, mnoge pripadnice trećeg talasa ne uspevaju da artikulišu ovu strategiju jer pokušavaju da izbegnu akademski žargon i prihvataju da govore jedino u svoje ime. Stoga se šira perspektiva gubi sred mnoštva ličnih narativa (2007: 257).

No, bez konteksta koji obezbeđuje teorijski sistem, ispovesti feministkinja trećeg talasa često zvuče naprosto kao apolitične manifestacije ekspresivnog individualizma koji karakteriše našu predominantno liberalnu kulturu. Teorijske alatke akademskog fe-

minizma omogućavaju naučnicama trećeg talasa da poguraju popularne izraze ženskih iskustava u postmodernom, kritičkom pravcu, čineći ih radikalnijim i teorijski prefinjenijim. Uistinu, svojom kritikom onog pravca mišljenja, prisutnog u velikom delu teksto-va trećeg talasa o pornografiji, koji pornografiju veliča i odbacuje prigovore, Melani Voters tvrdi da mnogi popularni tekstovi trećeg talasa ne sadrže uverljivu teorijsku analizu niti alternativno rešenje za mnoge od teških dilema koje su mučile drugi talas.

Ironija je u tome što mnoge pripadnice trećeg talasa kritikuju akademski feminizam jer je izgubio kritičku oštricu: „Treći talas je, u celini gledano, u velikoj meri samosvesno suprotstavljen akademizmu, iako su skoro sve autorke [trećeg talasa] fakultetski obrazovane, ili će to biti, a mnoge kažu da pohađaju kurseve na ženskim ili rodnim studijama” (Kelly, 2005: 239). Pripadnice trećeg talasa upućuju izazov akademskim teoretičarkama „da napišu razumljivu teoriju (intelektualne filozofije i ideje izražene na takav način da ih studenti, pa možda i generalna publika, mogu razumeti), koja će biti korisnija i značajnija ženama van akademskih krugova” (Heywood, 2006a: 10). Lesli Hejvud i sama optužuje akademske feministkinje za licemerje, kada kaže: „Neke akademske feministkinje i pripadnice drugog talasa tvrde da ti narativi [lični narativi trećeg talasa] nisu dovoljno 'akademski' ili 'teorijski', ili da su zasnovani samo na ličnom iskustvu [...] [One] oblast ličnog ne smatraju dovoljno akademskom, uprkos feminističkoj mantri 'lično je političko’” (2006a: 9). Zbirke tekstova trećeg talasa, insistira ona, postavljaju „lično u političke kontekste” (2006a: 9).

Zalaganje Lesli Hejvud za jasno, pristupačno pisanje jeste hvale vredan cilj, dok god ne rezultira prenebregavanjem važnih nijansi. Problem je u tome pak što lični izveštaji, kad su izraženi svakodnevnim jezikom, bez korišćenja teorijskog aparata, često zvuče kao puke idiosinkratične lične priče ili ispovesti, a ne kao primeri postmoderne subjektivnosti čiji je cilj destabilizovanje dominantnih diskursa. Često su nam potrebne analize poput one koju daje Rebecka Manford (2007) da bismo razjasnili političke implikacije. Feminističkoj teoriji jeste potrebno da se obraća iskustvima žena, a glasovi trećeg talasa upućuju izazov akademskim artikulacijama koje promašuju metu. Istovremeno, feminističke teoretičarke treba da igraju ulogu organskih intelektualki koje treći talas feminizma guraju ka ostvarenju njegovog potencijala – a u suštini upravo to pokušavaju da učine knjige *Ženski pokret danas* i *Treći talas feminizma*.

Novi talas?

Treći talas feminizma produžava napore drugog talasa feminizma da stvori uslove slobode, jednakosti, pravde i samoostvarenja za sve putem usredsređivanja naročito na probleme povezane s rodom, iako nudi drugačije taktike za ostvarivanje tih ciljeva. Budući da ima podjednako mnogo sličnosti kao i razlika, zašto bismo i dalje koristili terminologiju talasa (Jervis, 2006a)? Metafora talasa svakako ima svoja ograničenja. Najpre, ta metafora podrazumeva da su ova dva talasa feminizma vezana za posebne demografske generacije, što je netačno i nije od pomoći (Aikau, Erickson & Pierce, 2007). Drugo,

ona daje zamah viziji generacijske pobune, koja „vodi ka podelama i suprotstavljanju” i skriva više nego što otkriva (Jervis, 2006a: 134–35). Treće, kao što kaže Kimberli Springer, čitava metafora talasa organizovana je oko aktivnosti belkinja i previđa aktivistički rad crnkinja koji je prethodio tim takozvanim talasima i koji je došao posle njih (Springer, 2006: 33–34). Konačno, treći talas feminizma se skoro isključivo usredsređuje na američki feminizam i često daje prioritet problemima koji, u najboljem slučaju, nemaju internacionalnu prijemčivost, a u najgorem slučaju podrivaju mogućnosti transnacionalnih koalicija.

No, iako ima dobrih razloga za odbacivanje metafore talasa, ova terminologija razvila se u jednom određenom vremenskom trenutku i koristi se i dalje; stoga zahteva teorijski komentar. Kao što se nadam da sam pokazala, „treći talas feminizma” uistinu sadrži seme novog pristupa u okviru feminističke teorije i politike i uverena sam da poseduje izvanredan potencijal. Kao što kaže Edni Kej Garrison: „Mada to uopšte nije zagarantovano, ja i dalje želim da verujem da ime-predmet 'treći talas feminizma' ima transformativni potencijal. Međutim, taj potencijal može se ostvariti jedino kad feministkinje i njihovi saveznici ulože napore da definišu njegov sadržaj i označe njegov obim, ali ne neozbiljnim, drskim, sažetim verzijama intelektualnog blebetanja prilagođenim tako da ih lako progutaju mediji i publika, nego pažljivom analizom haotičnosti, protivrečnosti, dvosmislenosti i složenosti koje takav poduhvat neizbežno nosi” (Garrison, 2007: 195). Iako jeste osobeno američki, treći talas feminizma potencijalno nudi raznolik, antifundacionalističku, multiperspektivističku, seksualno radikalnu verziju feminizma koja bi mogla izvući američki feminizam iz ćorsokakâ u koje je zapao osamdesetih i devedesetih godina dvadesetog veka.

Treći talas feminizma još nije društveni pokret – i možda to nikad neće biti. Pošto teži da bude inkluzivan za sve, kolektivna akcija i dalje predstavlja jedan od najvećih izazova, koji je zajednički i drugim antifundacionalističkim diskursima, kao što je radikalna demokratija. Zapravo, treći talas feminizma ima sličnosti s radikalnom demokratijom. Obe zahtevaju stalno angažovanje učesnika u borbi za bolji svet. Nema unapred zadatih odgovora i nema garancije uspeha, ima samo nadahnuća za kritičko angažovanje sred životne haotičnosti savremenog života.

IZVORI:

- Aikau, Hokulani K.; Erickson, Karla A. and Pierce, Jennifer L. (eds.). (2007). *Feminist Waves, Feminist Generations: Life Stories from the Academy*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Baumgardner, Jennifer and Richards, Amy. (2000). *Manifesta: Young Women, Feminism, and the Future*. New York: Farrar, Straus & Giroux.
- Baumgardner, Jennifer and Richards, Amy. (2006). "Manifesta: Young Women, Feminism, and the Future". In: Heywood, 2006b: 297–310.
- Berger, Melody. (2006). *We Don't Need Another Wave: Dispatches from the Next Generation of Feminists*. Emeryville, CA: Seal.
- Chaney, Keidra. (2006). "Sister Outsider Headbanger: On Being a Black Feminist Metalhead". In: Jervis and Zeisler, 2006: 26–30.

- Dicker, Rory and Piepmeier, Alison. (eds.). (2003). *Catching a Wave: Reclaiming Feminism for the 21st Century*. Boston: Northeastern University Press.
- Evans, Sara M. (2003). *Tidal Wave: How Women Changed America at Century's End*. New York: Free Press.
- Findlen, Barbara. (ed.). (1995). *Listen Up: Voices from the Next Feminist Generation*. 2nd ed. Seattle: Seal.
- Findlen, Barbara. (2006). "'Introduction', from *Listen Up: Voices from the Next Feminist Generation*". In: Heywood, 2006b: 5–9.
- Garrison, Ednie Kaeh. (2007). "Contests for the Meaning of Third Wave Feminism: Feminism and Popular Consciousness". In: Gillis, Howie and Munford, 2007: 185–197.
- Gillis, Stacy.; Howie, Gillian and Munford, Rebecca. (eds.). (2007.) *Third Wave Feminism: A Critical Exploration*. Expanded 2nd ed. Houndsmills: Palgrave Macmillan.
- Goldberg, Michelle. (1999). "Stealing Beauty". In: Karp and Stoller, 1999: 200–202.
- Grant, Judith. (1993). *Fundamental Feminism: Contesting the Core Concepts of Feminist Theory*. New York: Routledge.
- Guzzo, Janine. (1999). "Me and My Cunt". In: Karp and Stoller, 1999: 16–17.
- Hardy, Tara. (2003). "Dirty Girl". In: Tea, 2003: 131–139.
- Henry, Astrid. (2004). *Not My Mother's Sister: Generational Conflict and Third-Wave Feminism*. Bloomington: Indiana University Press.
- Henry, Astrid. (2006). "'Daughterhood Is Powerful: The Emergence of Feminism's Third Wave', from *Not My Mother's Sister*". In: Heywood, 2006b: 121–133.
- Hernandez, Daisy and Rehman, Bushra. (eds.). (2002). *Colonize This! Young Women of Color on Today's Feminism*. New York: Seal.
- Heywood, Leslie L. (ed.). (2006a). *The Women's Movement Today: An Encyclopedia of Third-Wave Feminism*. Vol. 1, A–Z. Westport, CT: Greenwood.
- Heywood, Leslie L. (2006b). *The Women's Movement Today: An Encyclopedia of Third-Wave Feminism*. Vol. 2, *Primary Documents*. Westport, CT: Greenwood.
- Heywood, Leslie and Drake, Jennifer. (eds.). (1997). *Third Wave Agenda: Being Feminist, Doing Feminism*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Heywood, Leslie and Drake, Jennifer. (2006). "'Introduction', from *Third Wave Agenda: Being Feminist, Doing Feminism*". In: Heywood, 2006b: 23–33.
- Heywood, Leslie and Drake, Jennifer. (2007). "'It's All about the Benjamins': Economic Determinants of Third-Wave Feminism in the United States". In: Gillis, Howie and Munford, 2007: 114–124.
- Howie, Gillian and Tauchert, Ashley. (2007). "Feminist Dissonance: The Logic of Late Feminism". In: Gillis, Howie and Munford, 2007: 46–58.
- Hurdin, Rebecca. (2006). "'Heartbroken: Women of Color Feminism and the Third Wave', from *Colonize This! Young Women of Color on Today's Feminism*". In: Heywood, 2006b: 58–65.
- Jervis, Lisa. (2006a). "'The End of Feminism's Third Wave: The Cofounder of *Bitch Magazine* Says Goodbye to the Generational Divide', from *Ms. Magazine*". In: Heywood, 2006b: 133–136.
- Jervis, Lisa. (2006b). "Mission Statement for *Bitch Magazine*". In: Heywood, 2006b: 263–264.
- Jervis, Lisa and Zeisler, Andi. (2006). *Bitchfest: Ten Years of Cultural Criticism from the Pages of Bitch Magazine*. New York: Farrar, Straus & Giroux.
- Johnson, Merri Lisa. (ed.). (2002). *Jane Sexes It Up: True Confessions of Feminist Desire*. New York: Four Walls Eight Windows.
- Jones, Lisa (2006). "'Is Biracial Enough? (Or, What's This about a Multiracial Category on the Census? A Conversation)', from *Bulletproof Diva*". In: Heywood, 2006b: 186–194.
- Karp, Marcelle and Stoller, Debbie. (eds.). (1999). *The BUST Guide to the New Girl Order*. New York: Penguin.
- Kelly, Elizabeth A. (2005). "Review Essay: A New Generation of Feminism? Reflections on the Third Wave". *New Political Science* 27 (2): 233–243.
- Labaton, Vivien and Martin, Dawn Lundy. (eds.). (2004). *The Fire This Time: Young Activists and the New Feminism*. New York: Anchor.
- LaRue, Dixie. (1999). "More than a Blow Job: It's a Career". In: Karp and Stoller, 1999: 99–102.
- Lorde, Audre. (1984). *Sister Outsider: Essays and Speeches*. Trumansburg, NY: Crossing.

- McAfee, Noelle and Snyder, R. Claire. (2007). "Feminist Engagements in Democratic Theory". *Hypatia: Journal of Feminist Philosophy*, 22 (4): vii–x.
- Moore, Niamh. (2007). "Imagining Feminist Futures: The Third Wave, Postfeminism and Eco/Feminism". In: Gillis, Howie and Munford, 2007: 125–141.
- Moraga, Cherrle and Anzaldha, Gloria. (eds.). (1983). *This Bridge Called My Back: Writings by Radical Women of Color*. New York: Kitchen Table / Women of Color Press.
- Morgan, Joan. (2006). "'Hip-Hop Feminist', from *When Chickheads Come Home to Roost*". In: Heywood, 2006b: 9–13.
- Munford, Rebecca. (2007). "'Wake Up and Smell the Lipgloss': Gender, Generation and the (A)Politics of Girl Power". In: Gillis, Howie and Munford, 2007: 266–279.
- Pender, Patricia. 2007. "'Kicking Ass Is Comfort Food': Buffy as Third Wave Feminist Icon". In: Gillis, Howie and Munford, 2007: 224–236.
- Piepza-Samarasinha, Leah Lakshmi. (2006). "A Time to Hole Up and a Time to Kick Ass: Reimagining Activism as a Million Different Ways to Fight". In: Berger 2006: 166–179.
- Rehman, Bushra and Hernandez, Daisy. (2006). "'Introduction', from *Colonize This! Young Women of Color on Today's Feminism*". In: Heywood, 2006b: 54–58.
- Reling, James. (1999). "The Mysterious Eroticism of Mini-Backpacks". In: Karp and Stoller, 1999: 64–66.
- Ruttenberg, Danya. (2006). "'Blood Simple: Transgender Theory Hits the Mikveh', from *Yentl's Revenge*". In: Heywood, 2006b: 469–476.
- Sanders, Lise Shapiro. (2007). "'Feminists Love a Utopia': Collaboration, Conflict and the Futures of Feminism". In: Gillis, Howie and Munford, 2007: 3–15.
- Savoie, Keely. (2006). "Screen Butch Blues: The Celluloid Fate of Female Masculinity". In: Jervis and Zeisler, 2006: 96–100.
- Serano, Julia. (2006). "Skirt Chasers: Why the Media Dresses the Trans Revolution in Lipstick and Heels". In: Jervis and Zeisler, 2006: 81–89.
- Springer, Kimberly. (2006). "'Third Wave Black Feminism?' from *Signs: Journal of Women in Culture and Society*". In: Heywood, 2006b: 33–46.
- Steinem, Gloria. (1995). "Foreword". In: Walker, 1995: xiii–xxviii.
- Stone, Alison. (2007). "On the Genealogy of Women: A Defence of Anti-essentialism". In: Gillis, Howie and Munford, 2007: 16–29.
- Strauss, Tamara. (2000). "A Manifesto for Third Wave Feminism". AlterNet, October 24. <http://www.alternet.org/story/9986/?page3>.
- Stryker, Susan. (2007). "Transgender Feminism: Queering the Woman Question". In: Gillis, Howie and Munford, 2007: 59–70.
- Tanenbaum, Leora. (2006). "'Introduction', from *Slut! Growing Up with a Bad Reputation*". In: Heywood, 2006b: 310–313.
- Tea, Michelle. (ed.). (2003). *Without a Net: The Female Experience of Growing Up Working Class*. Emeryville, CA: Seal.
- Tea, Michelle. (2006). "'Introduction', from *Without a Net*". In: Heywood, 2006b: 157–160.
- Thompson, Becky. (2002). "Multiracial Feminism: Recasting the Chronology of Second Wave Feminism". *Feminist Studies* 28 (2): 337–360.
- Tzintzún, Cristina. (2006). "'Colonize This!' from *Colonize This! Young Women of Color on Today's Feminism*". In: Heywood, 2006b: 194–201.
- Walker, Rebecca. (ed.). (1995). *To Be Real: Telling the Truth and Changing the Face of Feminism*. New York: Anchor.
- Walker, Rebecca. (2006a). "'Becoming the Third Wave', from *Ms. Magazine*". In: Heywood, 2006b: 3–5.
- Walker, Rebecca. (2006b). "'Being Real: An Introduction', from *To Be Real: Telling the Truth and Changing the Face of Feminism*". In: Heywood, 2006b: 19–23.
- Walker, Rebecca. (2006c). "'Liberate Yourself from Labels: Bisexuality and Beyond', from *50 Ways to Support Lesbian and Gay Equality*". In: Heywood, 2006b: 486–488.

- Waters, Melanie. (2007). "Sexing It Up? Women, Pornography and Third Wave Feminism". In: Gillis, Howie and Munford, 2007: 250–265.
- Weiner-Mahfuz, Lisa. (2006). "'Organizing 101: A Mixed-Race Feminist in Movements for Social Justice', from *Colonize This! Young Women of Color on Today's Feminism*". In: Heywood, 2006b: 201–206.
- Wilchins, Riki. (2006). "'Queerer Bodies: When I Was in Gender and You Were the Main Drag', from *Gender Queer: Voices from beyond the Sexual Binary*". In: Heywood, 2006b: 425–435.
- Wolf, Naomi. (2006). "'Two Traditions', from *Fire with Fire*". In: Heywood, 2006b: 13–19.
- Wong, Kristina Sheryl. (2006). "'A Big Bad Prank: Broadening the Definition of Asian American Feminist Action', from *YELL-Oh Girls! Emerging Voices Explore Culture, Identity, and Growing Up Asian American*". In: Heywood, 2006b: 435–437.
- Wood, Summer. (2006). "'Freedom of 'Choice': Parsing the Word That Defined a Generation', from *Bitch Magazine*". In: Heywood, 2006b: 422–425.
- Zeisler, Andi. (2006). "'Plastic Passion: Tori Spelling's Breasts and Other Results of Cosmetic Darwinism". In: Jervis and Zeisler, 2006: 256–260.

(S engleskog preveo Ivan Radosavljević)